

Тарас Цимбалістий

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
публічного права юридичного факультету*

Тернопільського національного економічного університету

УДК 342.565.2

**ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНУ (ПРАКТИЧНУ) НЕОБХІДНІСТЬ І
НАУКОВУ МЕТОДИКУ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ
“КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ”**

Загальновідомо, що прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України стало новим етапом українського державотворення. В ній Україна визначена як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1). Основним Законом закладено основи функціонування сучасної Української держави, зокрема, передбачено визнання та дію на її території принципу верховенства права, вищу юридичну силу її Конституції та запровадження правила, за яким закони і всі інші нормативно-правові акти мають прийматися виключно на основі Конституції України та відповідати їй (ст. 8).

Впровадження в життя вказаних положень Основного Закону, як і їх реалізація загалом можлива за умови існування відповідного механізму реалізації і захисту конституційних принципів та норм. Основним елементом цього механізму, головною гарантією правової охорони Конституції України є діяльність єдиного органу судового конституційного контролю – Конституційного Суду України.

В науковій літературі правові засади і проблеми функціонування вітчизняного органу конституційної юстиції вже тривалий час досліджуються досить активно. Помітними при цьому є теоретичні напрацювання Ю.Барабаша, В.Бринцева, В.Кампа, О.Марцеляка, М.Савенка, М.Савчина, В.Скоморохи, А.Селіванова П.Стецюка, А. Портнова, П.Ткачука, В.Тихого, Ю.Тодики, М.Тесленко, С.Шевчука, В.Шаповала. Без сумніву цікавими є розробки росій-

ських вчених-правників: Боботова С. В., Вітрука М. В., Клішаса А. А., Кряжкова В. А., Овсепян Ж. І. та інших.

Разом з цим варто зауважити, що наявні теоретичні розробки проблем конституційної юрисдикції майже не торкаються методології викладання у вищих юридичних навчальних закладах курсів, пов'язаних з вивченням правових засад і результатів діяльності органу конституційної юстиції в Україні. Виходячи з цього *метою* цієї статті є визначення суспільної і практичної необхідності у ширшому вивченні і дослідженні проблем конституційної юрисдикції і формулювання власного бачення наукової методики викладання курсу «Конституційна юстиція» майбутнім правознавцям.

1. Засади конституційної юстиції в Україні

Завданням Конституційного Суду України, як відомо, є гарантування верховенства та прямої дії Конституції України, власне як Основного Закону держави на всій її території, захист прав та свобод людини і громадянина, а також обмеження влади шляхом здійснення своїх повноважень у системі стримувань і противаг.

Відповідно до Конституції України Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Ухвалюючи з цих питань рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, Конституційний Суд України по суті виступає суб'єктом правотворення, а його рішення є джерелом права, частиною національного законодавства України.

Правова природа актів Конституційного Суду України нерозривно пов'язана з місцем органу конституційної юстиції в механізмі держави, особливостями правового регулювання його статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права.

Без сумніву, акти Конституційного Суду України є правовими актами, адже приймаються вони органом, спеціально на те уповноваженим Конституцією, з дотриманням встановлених форми і процедури, є обов'язковими до виконання на території України. Що ж до можливості розуміння актів Конституційного Суду України як актів нормативно-правових, то слід мати на увазі, що в теорії права під останніми розуміють письмові документи, що встановлюють, змінюють, припиняють чи конкретизують норми права [1]. Це дає підстави говорити про нормативно-правову природу рішень Конституційного Суду України в справах про конституційність законів і інших правових актів і рішень у справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України.

Як відомо, розглядаючи справи про конституційність законів і інших правових актів, Конституційний Суд України може визнати їх повністю або в окремій частині неконституційними, внаслідок чого відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Згідно з ч. 3 ст. 150 Конституції України, такі рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів чи окремих їх положень неконституційним тягне їх скасування. Це зближує акти Конституційного Суду України з нормативно-правовими актами. Проте така схожість обмежується лише так званими “негативними” повноваженнями або «негативною» правотворчістю Конституційного Суду України. Він уповноважений лише визнавати неконституційними певні акти, але аж ніяк не створювати нові чи змінювати чинні норми права. За влучним висловом Є. Євграфової, Конституційний Суд лише “звільняє” систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави [2].

Правові наслідки рішень Конституційного Суду України в справах про конституційність полягають також у тому, що визнання ним правового акту чи окремих його положень неконституційними є підставою для скасування в установленому порядку положень інших нормативних актів, заснованих на акті (його положеннях), що визнаний неконституційним.

Що ж до судових рішень, то відповідно до чинного процесуального законодавства встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконано, є підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами (п. 4 ч. 2 ст. 361 Цивільного процесуального кодексу України, п. 5 ч. 2 ст. 245 Кодексу адміністративного судочинства України, відповідні процедури передбачені також ст. 112 Господарського процесуального кодексу України і ст. ст. 400-4, 400-5 Кримінально-процесуального кодексу України).

Свої особливості мають акти офіційного тлумачення правових норм. Ухвалюючи їх, Конституційний Суд одночасно перевіряє конституційність відповідних законів. Такі акти тісно пов'язані з Конституцією чи тими законами, які були предметом офіційного тлумачення. В певному сенсі вони є їх складовою частиною. Як і закони, рішення Конституційного Суду з питань офіційного тлумачення є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами національного права.

На відміну від рішень про конституційність, рішення Конституційного Суду про офіційне тлумачення Конституції і законів України не тягнуть втрати юридичної сили будь-якими актами чи їх окремими положеннями. Але воно може стати підставою для судового оскарження в судах загальної юрисдикції конкретних рішень, дій, якщо при їх винесенні дані органи чи посадові особи керувались неправильною інтерпретацією своїх повноважень, які суперечать офіційному тлумаченню, яке дав Конституційний Суд України.

Слід погодитися з В. М. Шаповалом в тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні *активно* регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тої, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи [3]. Разом з цим це не заперечує можливості визнання за актами Конституційного Суду України щодо офіційного тлума-

чення Конституції і законів України правотворчого характеру в тому розумінні, що вони конкретизують чинне законодавство України і не регулюючи самостійно суспільні відносини, вони, тим не менше, задіяні в цьому процесі¹. Адже застосування положень Конституції і законів України, щодо яких Конституційним Судом України дано офіційне тлумачення, можливе лише з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України, викладених у відповідних рішеннях. Останні, як відомо, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Очевидно, що акти тлумачення Конституційного Суду України не можуть розглядатися як *самостійні* джерела права. Вони є інтерпретаційними актами, мають допоміжний характер і можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми [4]. Таким чином, акти Конституційного Суду України, в яких він дає своє розуміння положень Конституції і законів України, умовно можна вважати їх складовою частиною.

Вищесказане дозволяє зробити висновок про те, що рішення і висновки Конституційного Суду України відрізняються за своєю правовою природою і юридичною силою. Джерелом права, частиною національного законодавства України є рішення Конституційного Суду України з питань конституційності актів і офіційного тлумачення Конституції і законів України. Нормативне значення, крім цього, мають також висновки Конституційного Суду України в справах про конституційність чинних міжнародних договорів України, а також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження, які містять правові позиції Конституційного Суду України щодо розуміння і тлумачення ним чинного законодавства [5].

Отже, не будучи нормативно-правовими актами, у зазначених вище випадках акти Конституційного Суду України мають правотворчу природу, а тому є джерелом права, частиною національного законодавства України.

¹ Див. напр.: Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372с.; Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Х., 2008. – 38с.

Діяльність Конституційного Суду України справляє значний вплив на сучасне конституційне право України, завдяки його правовим позиціям багато в чому формується конституційно-правова доктрина. Разом з цим діяльність Конституційного Суду України виходить за межі суто конституційного права, його акти стосуються практично усіх галузей правового регулювання. Підтвердженням цього є тринадцятирічний досвід функціонування органу конституційної юстиції в Україні.

Таке значення актів органу конституційної юстиції диктує необхідність врахування правових позицій Конституційного Суду України, викладених в його актах, як в правозастосовчій діяльності, так і в підготовці майбутніх правознавців.

2. Проблеми викладання курсу „Конституційна юстиція“

Сьогодні в процесі підготовки майбутніх правознавців питанням конституційної юстиції приділяється незначна увага. Як правило, це зводиться до вивчення лише правових засад діяльності органів конституційної юстиції і здійснюється у вигляді окремої теми в курсі „Конституційне право України” та „Конституційне право зарубіжних країн”. Далекою від ідеалу є увага, що приділяється викладу матеріалу про функціонування інституту конституційної юстиції в курсах „Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні” та „Конституційно-процесуальне право України”.

Таким чином, очевидною видається практична необхідність коригування традиційних підходів щодо вивчення правових засад діяльності Конституційного Суду України лише в межах згаданих курсів. На наш погляд, назрілою є потреба у викладанні окремого курсу “Конституційна юстиція”. Відрадно, що така позиція вже реалізується при підготовці майбутніх юристів у провідних юридичних вузах України. Так, у Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» читається основний курс «Конституційна юрисдикція», на юридичному факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка - спецкурс “Конституційна юрисдикція в Україні”, на юридичному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка -

спецкурс “Конституційна юстиція”. Однак згадані спецкурси читаються тільки для незначної кількості студентів. Так у Львівському університеті згаданий спецкурс вивчається лише студентами, які навчаються на спеціалізації “Конституційне право, державне управління і місцеве самоврядування” (освітньо-кваліфікаційний рівень “спеціаліст”). Включена до навчального плану підготовки фахівців-юристів освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» навчальна дисципліна «Конституційна юстиція в Україні» і в Хмельницькому університеті управління і права.

В переважній же більшості юридичних вузів окремі курси чи спецкурси, присвячені проблемам конституційної юстиції, не читаються.

Звідси, очевидним є те, що сьогодні у вищих юридичних закладах освіти з одного боку фактично неможливо (насамперед через брак відведених годин у навчальному плані) викласти студентам необхідний на сьогодні обсяг навчального матеріалу з питань конституційної юстиції, а з іншого боку – навіть в тих вузах, де читаються відповідні спецкурси, більшість студентів фактично позбавлені можливості засвоїти цей матеріал у звичному для стаціонарного навчання режимі.

Враховуючи вище викладене, видається логічним запропонувати ввести до навчального плану підготовки фахівців-юристів освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” окремий навчальний курс “Конституційна юстиція” щонайменше обсягом 108 годин, який би читався протягом одного семестру (три години тижневих) і вивчення якого завершувалось би складанням студентами іспиту. Розподіл лекційних та практичних занять в рамках запропонованого часу можна було б провести за схемою: 18 годин лекційних та 36 годин практичних занять.

3. Огляд курсу

Юрисдикційна діяльність Конституційного Суду України щодо гарантування верховенства Конституції України повинна розглядатися в контексті ширшого явища - конституційно-правового інституту правової охорони Конституції України. Відповідно вивчення курсу “Конституційна юстиція” повинно по-

чинатися зі з'ясування історичних та теоретичних засад правової охорони Конституції.

Характеристику процесу становлення інституту правової охорони конституції доцільно починати з зародження явища судового конституційного контролю. При цьому слід окремо визначати особливості становлення і розвитку моделей конституційної юстиції. Як відомо, за “американською” (англосаксонською) моделлю конституційної юстиції конституційний контроль здійснюють суди загальної юрисдикції. Здійснення ж судового конституційного контролю спеціалізованими конституційними судами притаманне “європейській” (континентальній) моделі.

Окрему увагу слід приділити історії розвитку ідей і становлення інституту правової охорони конституції в Україні.

В межах першої теми необхідно визначити поняття і систему правової охорони Конституції України, дати характеристику гарантій такої охорони, визначити повноваження суб'єктів правової охорони Конституції.

Слід наголосити, що центральним елементом системи правової охорони Конституції є інститут конституційної юстиції, який сьогодні набув універсального характеру, адже притаманний переважній більшості сучасних держав. Крім цього, він став невід'ємним атрибутом демократичної правової держави, найбільш ефективною правовою гарантією верховенства конституції, головним елементом в механізмі її правової охорони.

Далі слід перейти до визначення правової природи органу конституційної юрисдикції. Зокрема необхідно з'ясувати засади правового статусу Конституційного Суду України, його місце в системі органів державної влади, зокрема в судовій системі держави.

В наступних темах предметом розгляду повинні стати організаційно-правові питання діяльності Конституційного Суду України і статус суддів Конституційного Суду України.

Центральною темою курсу повинна стати характеристика функцій (основних напрямків діяльності) Конституційного Суду України, якими є:

- перевірка конституційності законів та інших правових актів;
- офіційне тлумачення Конституції і законів України;
- перевірка конституційності міжнародних договорів України;
- надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;
- надання висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України;
- захист прав і свобод людини і громадянина.

При цьому виклад матеріалу повинен здійснюватися не лише на основі відповідних норм законодавства, але з врахуванням відповідної практики діяльності Конституційного Суду України зі здійснення вказаних функцій.

В межах окремої теми повинно вивчатися конституційне провадження – сукупність процесуальних дій щодо розгляду і вирішення справ у Конституційному Суді України. Зокрема, слід визначити його зміст і особливості, принципи, стадії, правовий статус учасників конституційного провадження.

Особливу увагу при вивченні пропонованого курсу слід приділити темі “Акти Конституційного Суду України”. Її вивчення варто почати з визначення поняття і видів актів Конституційного Суду України. Далі слід з’ясувати правову природу і юридичну силу актів Конституційного Суду України, проаналізувати правові засади і проблеми реалізації актів Конституційного Суду України.

Завершальну тему курсу “Конституційна юстиція” доцільно присвятити аналізу правових позицій Конституційного Суду України у різних сферах правового регулювання, які так чи інакше були предметом розгляду у Конституційному Суді України і щодо яких ним були ухвалені відповідні рішення чи дані висновки.

Вивчення правових позицій Конституційного Суду України, що містяться у його рішеннях і висновках, має дуже важливе значення для якісної підготовки майбутніх юристів хоча б з тої точки зору, що при вивченні інших правових дисциплін цьому приділяється дуже мало уваги. При цьому недооцінюються ре-

льний вплив органу конституційної юстиції на формування вітчизняного права. Викладання пропонованого курсу покликано усунути цей недолік.

Практичні заняття з курсу „Конституційна юстиція” мали б на меті поглиблення теоретичних знань студентів, опрацювання рішень і висновків Конституційного Суду України, набуття ними практичних навичок щодо підготовки звернень до Конституційного Суду, розв’язанні конкретних правових ситуацій з врахуванням правових позицій Конституційного Суду України.

Джерельною базою курсу “Конституційна юстиція” мали б стати Конституція України, Закон України “Про Конституційний Суд України”, Регламент Конституційного Суду України, а також ухвалені Судом за час своєї діяльності рішення і дані висновки в справах. Вивчення курсу могло б здійснюватись на основі наявних теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів з відповідних проблем.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.». - Т. 4. - 2002. – 720 с. ; Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. – 2001. - № 10. – С. 66-68.
3. Шаповал В.М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії // Право України. – 1998. - № 5. – С. 27-30.
4. Гергелійник В.А. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2000. — 18 с.